

NOVICE

kmetijskih, rokodelnih in narodskih reči.

Odgovorni vrednik *Dr. Janez Bleiweis.*

Tečaj VIII.

V sredo 29. velikiga travna (maja) 1850.

List 22.

Opomin kmetovavcam za živino o polétinskim času.

Komaj nas je mraz zapustil, je nastopila že huda vročina. Vročina je pa grozno hud sovražnik živine.

Kakor smo v Novicah vsako léto storili, de smo kmetovavce opomnili za živino skerbeti, de po vročini ne zbolí, jih opomnimo tudi létas, de naj skerbé o pravim času, de jim živina ne zbolí. Že smo imeli ta teden nekiga konja v Ljubljanski živinski zdravilnici, ki je prejahan, na naglim črnim prisadu zbolel.

Tréh reči tedaj posebno opomnimo kmetovavce:

1) Naj napravijo, de so hlevi o hudi vročini, kar koli je moč, hladni. V soparčnih in vročih hlevih tečí veliko bolezin.

2) Naj se živina o hudi vročini v delu ali teku preveč ne prežêne. Bolje je, če s živino eno uro zamudiš ali če si kakšne groše menj zaslužiš, kakor če ti pogíne.

3) Vode, vode, dobre čiste vode naj nikdar poléti pomanjkanja ne terpi. Hladna voda o hudi vročini je neprecenljiva dobrotá za živino. Zatorej še enkrat rečemo: le vode, vode, vode!

Huda vročina dela gosto, černo, prisadno kri, iz ktere izvirajo pri živini vsaciga pleména mnogoverstne bolezní, — hladna voda pa z obilnim kislicam, ki ga v sebi ima, redkuje, čisti in oživlja kri in krepča živino.

De se pa hudo vroči in pôtni živini ne sme berž hladne vode piti dati, ali spôteno kopati, to vsak umen kmetovavec sam vé. Shladiti se mora poprej.

Kmetijski svéti gospodarjem in **gospodinjam.**

(Kakó srovo (frišno) klajo živini pokladati.)

Vodila ali (regelce) pri srovi klaji so téle: 1) Prenagel skók od srove klaje na suho ni dober; 2) kér srova klaja rada živino napenja, se mora srova (zelena) klaja le po malim in po redú dajati; 3) je srova klaja zlo sočna in vodena, je treba pred srovo klajo vselej nekoliko rezance ali scer suhe klaje dati, de živina srove prepožrešno ne žrè; 4) koj po srovi klaji naj se nikdar ne da živini piti, scer jo napenjati začèné; 5) srova klaja naj se vsak dan (frišna) domú prinese in poklaja; delj časa nakopičena se spridi; 6) ima srova klaja dolge stebila, je za živino bolje in tudi več zda, ako jo gospodar rezati da.

(De žarkovo srovo maslo ali puter spet dobro postane), naj se raztopí, posname in oprážene (geróštete) skorje kruha va-nj pomočijo. Krušna skorja mu bo žarkóbo vzela, in srovo maslo bo spet dobro.

(Metelka ali nemška detelja (Lucernerklec)) se da za človeško jed kakor špinača skuhati, če se mlade perjiča od stebelj potergajo in jih potem kuharca kakor špinačo napravi.

Pomenki in sklepi kmetijske po- **družnice v Planini.**

(Dalje.)

Od živih plotov ali presk.

Priporočil A. Wilcher.

Že v létu 1771 je bila gojzdna postava dana, kér za mertve ograje se dosti dobriga mladiga in za druge potrebe rabniga drevja pokvari, de naj se po vsih soseskah živi plotovi napravijo.

Glejte! koliko lét je preteklo in zmíram smo še pri starim ostali, čeravno od léta do léta je večí pomanjkanje lésa.

Nar boljši nasad za živo grajo je beli tern, gaber, in maklen, — tode, pri nas, kjer večkrat voda nastopi, in celo ravnino zalije, bi taki zasad, ravno nasajen, voda zadušila, in vse délo in vès trud bi bil zastonj.

Tudi meni se je taka godila. Kér pa sim si terdno naprej vzel, okolj vsih svojih lastín žive plotove imeti, sim takóle začel:

Spomladi ali boljše še o jeseni sim skopal eno ped globok in en čevelj širok graben; sim narezal en perst ali palc debele vèrbave in jagnične po tri pedi dolge šibe, ter sim jih takó v graben po vprek zagrebil, de so le eno stoječo dlan vùn molele; potem sim dober plot napravil, de je moj sadež pred pašno živino obvarovan bil. V štírih ali v petih létih je živa preska takó jako in gostó pognala, de ni bilo potreba več družiga plota. Že v tretjim létu se nektère mladike v kito povijó, in veršiči posekajo, de se meja bolj zgostí.

Brez vsiga prerahljanja stoječe kole na ravnost v tla zasaditi ali clo zabiti, je slabo; nikoli se ne morejo v dobrim rastu ponèsti, prvič zató ne, kér pri zabi- janji se ljubad ozuri ali odere, večidel se očí zmastijo, de le maloktero v korén požene, — drugič zató ne: kér pride kol ali zasad marveč le v slabo mertvo zemljo, in tretjič, kér le toliko očí kalí, kolikor je kola zvunej zemlje. Nepridno je pa, če se po navadi krajši kol v tla zabije, in daljši na verhu pustí. Kakó zamore taka šiba gnati, od kod svoj živež za tolikanj očí dobiti, če deblo še ukoreninjeno ni?

Zató tedaj svetujem vsim tistim, ki hočejo v malo létih k dobri živi ograji priti, se po ti moji skušnji zadržati.

(Dalje sledí.)

Kakó bojo sodbe po novih posta- **vah?**

ali

kaj je poróta ali sódba po prisežnih možéh ali porotcih?

Ena nar imenitniših novih naprav našiga vstavniiga vladarstva, ki je velike velike hvale vredna, je poróta ali sodba po prisežnih možéh ali porotcih,

ki že davnej obstoji v mnogih vstavnih deželah in zastran ktere sodbe nam je unidan visoko učeni g. Palacky v pravdi zoper g. Würtha*) dokazal, de je bila že v starodavnih časih pri Slovánih navadna, ki so tako sodbo po prisežnih možéh „poróta“, in prisežne može „porotce“, imenovali (od porotiti, zarotiti se, ali priseči, de bojo po svoji vésti razsodili krivico ali nekrivico).

Kér bojo poróte ali sodbe po prisežnih možéh tudi kmalo pri nas v djanje stopile, mislimo marsikterimu vstreči, ki od te nove sodbe praviga zapopadka nima, ako to napravo nekoliko po domače razjasnimo.

Pri ti priliki še enkrat opomnimo, de naj skuša vsak samostojin človek kakoršniga koli stanú, se saj nekoliko soznani z novimi napravami in postavami, ki jih po vstavni vladi dobivamo, kér je zdej marsikaj vsacimu treba vediti, kar po stari vladi ni treba bilo, naj zadéva srenjske postave, volitve za deželni ali deržavni zbor, in tako dalje.

Vernímo se nazaj k porótam. Kaj je porota ali sodba po prisežnih možéh?

Poróta je očitna sodba za tó po postavi prostovoljno izvoljenih prisežnih mož, kateri, če je kdo kakiga pregreška ali hudodelca obdolžen in zapert, po svoji vésti sodijo: ali ga kriviga spoznajo, ali ne. Le po ti razsodbi porotcov določijo potem cesarski sodniki kazin ali štrafingo, ako je bil kdo kriv spoznan, — če pa prisežni možje izgovoré, de ni kriv, se pa obdolženi človek izpusti.

Dosihmal so bile sodbe vse drugač, kar je sploh znano. Zavolj kakiga pregreška ali hudodelstva zapertiga človeka je sodništvo izprašalo, priče zaslišalo, sodbo storilo, de je kriv ali ne kriv, in če je bil kriv spoznan, se je kazin (urtel) določila, ktera je bila vikšimu sodništvu (apelaciji) v pretres in poterjenje predložena. Vse to se je godilo po navadni kancelijski poti.

Posebno zavolj dvéh reči ni bilo to ravnanje dobro.

Pervič zató ne, kér včasih kakšniga prav prekanjeniga, goljufniga hudodelca, ki je bil vsih zvijač poln, ni mogel sodnik postavno previzati in poterjiti njegoviga hudodelstva, čeravno je bil vsak človek prepričan, de je kriv; pa je tajil in tajil, in če gotovih prič ni bilo, je imelo sodništvo silno težavo s takim zvitim hudodelcam. Sódbe so se zavoljo tega večkrat dolgo vlekli.

Drugič, poprejšnje skrivno kancelijsko ravnanje tudi za to ni bilo dobro, kér, čeravno je sodništvo zvesto in natanjko po postavah in po pravici sodilo, se je vunder večkrat slišalo: „to ni po pravici šlo.“

Vsimu temu se bo po porótah ali po očitni sodbi prisežnih mož prihodnjič v okom prišlo, ki se bojo takóle napravile:

V vsakim sodniškem kantonu se bojo zapisale imena vsih mož, ki imajo postavne lastnosti za prisežene može; ta zapisnik se imenuje imenik porotcov (Geschwornen-Liste).

Iz tega imenika, ali kakor se tudi imenuje: velika poróta (grosse Jury), se bo potem napravila po srečki (lozu) ali po poprej odločeni versti mala poróta (kleine Jury), ktera obstoji iz določeniga števila prisežnih mož, postavimo, 36.

Pa tudi ta mala poróta se bo dala še pomanjšati. De se nobeden, ne tisti, ki toži, pa tudi tisti ne, ki je zatožen, ne more zavolj kakšne reči pritožiti, ima vsak teh dveh pravico, eno tretjino, to je, en driteljc, male poróte zavreči.

Če sta tedaj obá vsak svojo tretjino porotcov zavergla, ker mislita, de bi zavolj kakiga sovražtva i. t. d. zoper nju bili, ostane ena tretjina prisežnih mož, katerih razsodbi se potem obá podveržeta.

Ti takó izvoljeni možje (porotci) prisežejo potem, izvolijo izmed sebe eniga verhovnika ali perviga možá (Obmann) in ko je vse to storjeno, se začne očitna pravda.

(Konec sledí.)

Korítnost rastljínoznanstva.

Nagovor,

s katerim je gosp. Fleišman poduk rastljínoznanstva v Ljubljanski živinozdravniški šoli začel:

(Konec.)

Jez si bom prizadeval, kar se bo dalo, vam vse potrebne rastljíne na tanjko razkazati, kakšne de so, kakó se imenujejo, ali so zdravilne, koristne ali škodljive ali clo strupene, ali dobre za klajo, rejo ali pa druge reči; — na dalje kogá se od zdravilnih za zdravilo rabi, ali korenine, štible, perje, cvetje, séme, zernje ali sad, — in kakó se vse te sorte razdelé, kakó ena od druge razloči, de se zamorejo prav spoznati. Nektore rastljíne so si namreč takó zlo podobne, de se večkrat velike zmešnjave zgodé, ktere so sosebnó takrat nevarne, ako se dobra ali zdravilna rastljína zmeša, s škodljivo ali clo strupeno.

V spričanje tega vam hočem pergodbo [v razgled povedati, ki se je pred nekimi léti blizo Ljubljane zgodila.

Ena ženska pride v neko hišo bolno obiskat, in jo popraša, kaj de jí je? Ko ji ta potoži in bolezin razloží, ji reče prijateljica: Lej! jez sim bila ravno takó bolna, pa sim se kmalo ozdravila. Oh, ljuba moja! pravi bolna, kakó si si pa štatvala, de si se ozdravila? povej mi. Prijateljica ji odgovorí: Eno zeljše sim si kuhala, in njegovo kuhano vodo pila, ki tam gôrle pri zidovih raste; daj si ga tudi ti nabrati in skuhati, potlej pa tisto vodo večkrat na dan pij. Bolna pošlje zares neko žensko k tistimu zidovju, kakor ji je nasvetovano bilo, si ga skuhati da, in ga pije. Ali poslana ženska ni praviga zdravilniga zeliša nabrala, ampak strupeniga, kér je pri tistim zidu več sort zeliš, dobrih, škodljivih in hudo strupenih rastlo, katerih ni poznala. Kakor hitro je bolna tisto kuhano vodo pila, jo je na naglama takó hudo po trehu viti in vjedati začelo, de je v malo urah umerla.

In tacih prigodb je veliko znanih, in tudi tacih, de je živina po vžitih škodljivih rastljínah nanaglama zbolela. Ljudje pa niso vedili, od kod je to prišlo, dokler jim niso zdravniki tega povedali. Taka nesreča se lahko vsakimu zgodí, ki zeliša za zdravila ali postavim za kakšno župo, za pelinovec ali za druge reči nabira, pa jih dobro ne pozná, naj bo že za živino ali za ljudi.

Iz tega se vidi, ljubi moji, de ni le samo za nektore ljudi dobro rastljíne poznati, temuč de je silno potrebno, de bi bilo ljudstvo sploh kaj več v tem podučeno, — pa žalibog! kakó bo ljudstvo od tega kaj vedilo, kér prilóžnosti nima, se v tem podučiti; ja še clo tisti, ki v mestih v vikši šole hodijo in se rastljínoznanstva učijo, se ga le premalo naucé, kér je bilo in je še veliko premalo časa za tako obširno učenje odločeniga. Tisti pa, ki niso v sedmo šolo prišli, če se niso po svoji lastni pridnosti tega poduka priprijeli, nimajo clo nobene vednosti v takó potrebnim rastljínoznanstvu!

Zató se pa tudi grozno velikokrat in od več strani sliši milo tožiti, in po zgubljenim času zdihovati: „toliko lét sim v šolo hodil, sim se pridno učil, skor vse sole sim premedel, pa kader domú pridem, ter hodim

*) »Union je v 2 listih prinésla učeno razjasnjenje g. Palackiga, ki nam naznani staro slovansko besédo »porota« (Schwurgericht) in porotci (Geschworene).

mu kupčija dobička verže. Očitne razstave blagá, ktere se po mnogih deželah napravljajo, so posebno dobra pomoč, de zamoreta fabrikant in rokodelec svoje izdelke svetu pokazati, in če je njih blagó posebno lepo ali dobro in tudi po ceni spoznano, si tudi kupcov privabiti, de gré njih blagó potem v druge, ptuje in zlo daljne dežele. Takó se razširjuje kupčija po svetu, in marsiktera majhna deželica pošilja veliko blagá v daljne ptuje dežele in dobíva za-nj denarje nazaj. Krajnska, Koroška, Štajarska dežela — postavimo — niso velike dežele, in vunder jim železnina, sita, popír i. t. d. tudi iz tujih dežel vsako léto veliko tavžent goldinarjev donesó. Koliko tavžent in tavžent kosov Loškiga platna je prodala Krajnska dežela nekđaj čez morje!

Kér vsaka deržava tolikanj boljši stojí, kolikor več svojiga blagá v ptuje dežele spečá, in kolikor menj svojiga denarja v ptuje dežele za ptuje blagó pošilja, je misel naše vlade gotovo velike hvale vredna, de povabi fabrikante, obertnike in rokodelce vsih deželá avstrijskiga cesarstva, de naj pošlejo svoje blagó v veliko razstavo, ki se bo prihodnje léto 1851 v Londonu, poglavitim mestu angležkiga kraljestva, napravila.

Pa vlada ne vabi le fabrikantov in rokodelcov k ti imenitni razstavi s samo dobro besedo, ampak cesar so na svét kupčijniga ministra 7. dan majnika dovolili, de se imajo vsi stroški za vožnino blagá v London in iz Londona nazaj iz deržavne kase plačati, de tedaj za poslanje blagá v razstavo ne bojo fabrikantov in rokodelcov nobeni drugistroški (unkoštinge) zadéli, kakor sami tisti, de bo vsaki fabrikant ali rokodelec svoje blagó pripeljal na mesto razstavne komisije v svoji deželi, ki bo za sprejem blagá in za rzsodbo, ali je blagó za poslanje v London tudi vredno, v vsaki deželi postavljena.

Od vsih Svetih noter do 15. listopada tega léta mora vse blagó na mesto deželne komisije postavljeno biti, ktera ga bo po tem v London poslala.

Kar je fabrikantam in rokodelcam še več od te razstave vediti potreba, bomo povedali drugo pot.

(Konec sledí.)

Kakó bojo sodbe po novih postavah?

ali

kaj je poróta ali sôdba po prisežnih možéh ali porotcih?

(Konec.)

Kér bo pravda očitna, bo sodnišnica vsacimu odrašenimu človeku odperta, de sme poslušat priti.

Tožník, sodni vradniki, zatoženi z svojim zagovornikam, priče in porotci se vsedejo vsak na svoje mesto. Nar poprej bo tožník dokazal pregreho in krivico zatoženiga; še enkrat se zatoženi in priče, ki zoper njega in za njega govore, ob kratkim zaslišijo; potem se začne zatoženec sam zagovarjati ali ga kak pravdosrednik zagovarja. Ko se je vse to zgodilo, povzame (resumirt) predsednik celo pravdo še enkrat v kratkih besedah in postavi pričjočim porotcam eno ali več vprašanj, na ktere imajo samo to odgovoriti: ali je zatoženec kriv ali ni kriv. Še enkrat rečemo, de porotci imajo le soditi: ali po svoji vésti mislijo, de je kdo to ali uno pregreho, postavimo, tatvino, goljufijo, moritev i. t. d. dopernesel ali ne, — sodniki določijo po tem rzsodku kazin ali štrafingo.

Kakor hitro se bile porotcam vprašanja postavljene, zapustijo sodnišnico in se podajo v bližnjo sôbo, kamor noben drug človek ne sme; tû tako dolgo ostanejo in se ne smejo pred ločiti, dokler rzsodbe niso storili,

Porotec da na vsako postavljeno vprašanje le po svoji vésti odgovor in samo to réče, de obdolženiga kriviga spozná ali nekriviga. Izvoljeni verhovnik je vodnik te skrivne pomenitve porotcov. Ko so vsi porotci svoj odgovor dali, se štejejo vsi glasovi (štíme) skupej, de se zvé ali so vsi edinih misli, ali le čezpolovična ali dve tretjini i. t. d. Zakaj tudi tukaj postava ukaže, de po večini glasov rzsodba veljá.

So porotci svojo rzsodbo storili, se podajo spet v sodnišnico, in verhovnik oznani z glasno besedo vsim pričjočim storjeno rzsodo ter pravi: zatoženec je kriv, ali ni kriv.

Če je zatoženi kriv spoznan, nimajo cesarski sodniki nič družiga storiti, kakor postavne bukve (zakon) odpreti in po naukazu postave kazin ali štrafingo določiti, ktera je na to ali uno pregreho ali hudodelstvo postavljena.

Če pa zatoženi ni kriv spoznan, se berž izpusti.

Obá, zatoženec in tožník, pa imata pravico, se zoper storjeno rzsodbo pritožiti pri vikšim deželnim sodništvu, ali prositi, de se ta cela pravda zaverže, če imata veljavne vzroke za tó! Obsojenimu je tudi pot odperta, na milost cesarja se obrniti in ga prositi, de naj se mu kazin polajša.

Iz te kratke razlage vsak lahko veliko imenitnost nove sôdbe po porótah spozná, in kakó imenitna je naloga porotcov, ker na to, kar oni rekó, se opira kaznovanje ali oprostenje zatoženih. Na njih je vse ležeče. Oni ne sodijo po čerkah sodniških postav, ampak le po svoji vésti; torej morajo porotci pošteni možje brez vse enostranosti biti in vedno le pravico pred očmi imeti.

C. k. licealna bukvarnica v Ljubljani.

Kér smo obljubili v „Novicah“ zgodovino in sedanjí stan Ljubljanske c. k. licealne bukvarnice popisati, spelnemo to obljubo toliko raji, kér vémo, de bomo s tem popisam mnogim domorodcam vstregli, pa tudi vnanjim prijatlam slovstva zadostili in jih — popotovaje skozi Ljubljano — privabili, licealno knjigarnico obiskati.

Ljubljanska bukvarnica šteje zdaj 20727 knjig različniga zapopadka, ktere so v 31943 terdih, in v 2010 mehkih zvezkih v bukvišu shranjene. Začetek Ljubljanske knjigarnice pa je bil tále:

Po visocim ukazu vikšiga Dunajskiga dvorniga vradstva 10. grudna 1788 je bilo po navodu 4. veliciga travna in 22. kimovca 1782 zapovedano, bukve in rokopise vzdignjenih samostanov notranjiga Estrajha skupej spraviti in popisati, de se ne raznesó in pogubé.

Tega déla se je bil po visocim naukazu 11. veliciga travna 1789 natranjo-avstrijskiga poglavarstva tačasni učenik modroslovja in začasni vodja modroslovskih učeliš v Ljubljani Franc Wilde poprijel. Pričel je bil s popisovanjem bukev, ktere so bile iz raznih na Krajskim bivših samostanov (kloštrov) in družih bukviš skupej spravljene, in je popisal zaporedama bukve naslednjih bukviš: 1. bukve tačasne kmetijske družbe, 2. bukve žlahtniga Dragotina Pera, poglav. vikarja in mestniga fajmoštra pri Ljubljanski stolni cerkvi; 3. bukve Zatiškiga, 4. Avguštinarskiga, 5. Jezuitarskiga, 6. Kostanjevškiga, 7. Kartajzarskiga (v Bistri), 8. Diskalcijatskiga in Tibajnskiga samostana, vsih skupej 19,415 zvezkov. Od téh bukev je imenovani učenik vse dvojine (duplikate) odbral, boljši vredil, slabější pa za prodaj odložil, kterih je bilo 7500, in ktere so bile veliciga travna 1794 po očitni dražbi za 862 gold. in 14½ krajc. prodane.

Kér je tedej toliko bukev skupej prišlo, je cesar Leopold II. v létu 1791 sklenil, de naj se v Ljubljani